

Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ
ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

Διδάσκων: Κων/νος Χρυσόγελος

ΒΑΣΙΚΕΣ ΣΥΝΤΕΤΑΓΜΕΝΕΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΑ

- Πρότυπα και μεσαιωνική λογοτεχνία: Συγκεκριμένοι αρχαίοι και πρωτοβυζαντινοί συγγραφείς θεωρούνταν ως αξεπέραστα πρότυπα από τους Βυζαντινούς, που έπρεπε να αποτελούν **παραδείγματα προς μίμηση** στον γραπτό λόγο.
- Μίμησις: Ο συγγραφέας οφείλει να **μιμηθεί** το ύφος ενός παλαιότερου καταξιωμένου συγγραφέα. Στην πράξη αυτό σημαίνει την άντληση λέξεων ή/και εκφράσεων, ακόμα και τη συχνή **παράφραση χωρίων**, με μικρές αλλά σημαντικές αλλαγές.

ΨΗΦΙΑΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

-*LSJ*: Λεξικά της αρχαίας ελληνικής.

https://lsj.gr/wiki/Main_Page

-*Lexicon zur byzantinischen Gräzität (LBG)*: Λεξικό της βυζαντινής ελληνικής.

<http://stephanus.tlg.uci.edu/lbg/#eid=1>

-Επιτομή του λεξικού *Liddell-Scott* στα ελληνικά

http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/tools/liddell-scott/index.html

-G. W. H. Lampe, *A patristic Greek lexicon*, Οξφόρδη 1961 (όχι ψηφιακό)

-*Prosopography of the Byzantine Empire*: Προσωπογραφία της αυτοκρατορίας.

<http://www.pbe.kcl.ac.uk/>

-Επιτομή Λεξικού ελληνικής μεσαιωνικής δημόδους γραμματείας του Ε. Κριαρά

http://www.greek-language.gr/greekLang/medieval_greek/kriaras/index.html

ΡΗΤΟΡΙΚΉ: ΤΟ Α ΚΑΙ ΤΟ Ω ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΉΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΉΙΑΣ

-Τη διδάσκονταν στο σχολείο και έγραφαν κείμενα με βάση αυτά που μάθαιναν. Ήταν η «Έκφραση-Έκθεσή» τους.

-Είχαν δύο βασικά εγχειρίδια:

Τα *Προγυμνάσματα* του **Αφθονίου** από την Αντιόχεια και του **(ψευδο-)**
Ερμογένη από την Ταρσό.

-*Προγυμνάσματα* = σχολικές ασκήσεις στο μάθημα της Ρητορικής, 12 ή 14 στον αριθμό.

ΤΑ ΠΙΟ ΣΗΜΑΝΤΙΚΑ ΠΡΟΓΥΜΝΑΣΜΑΤΑ

-*Διήγημα / Διήγησις*: Η άρτια και συνεκτική **αφήγηση γεγονότων**, είτε απλών (*διήγημα*) είτε πιο πολύπλοκων (*διήγησις*).

-*Έκφρασις*: Η **περιγραφή διαφόρων πιθανών θεμάτων** (ανθρώπων, πολεμικών συρράξεων, εποχών του έτους, έργων Τέχνης, τρικυμιών), με τόση πολλή **λεπτομέρεια και ζωντάνια (ένάργεια)**, ώστε αυτός που διαβάζει ή ακούει να νομίζει ότι **έχει το περιγραφόμενο θέμα μπροστά του**. Πολλοί σχολιαστές τονίζουν ότι η *έκφρασις* είναι απλά μια ανώτερη μορφή *διηγήσεως*.

-*Ήθοποιία*: Μιλά σε πρώτο πρόσωπο ο μαθητής, υποδυόμενος ένα υποκείμενο, ιστορικό, μυθικό ή πλασματικό. Σκοπός του μαθητή είναι να δείξει τι θα έπρεπε να είχε πει το υποκείμενο σε μία δεδομένη κατάσταση (*τίνας αν είπαι λόγους ο δεΐνα...*). Άρα η *ήθοποιία* είναι **ένα είδος θεατρικού μονολόγου**.

ΑΠΌ ΤΟΝ ΨΕΛΛΟ ΣΤΟΥΣ ΚΟΜΝΗΝΟΥΣ

(1025-1078: ΕΠΟΧΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΔΙΑΒΡΩΣΗΣ)

- Ανίκανοι αυτοκράτορες που διαδέχθηκαν τον Βασίλειο Β΄ Βουλγαροκτόνο.
- Εξωτερικοί εχθροί που απειλούν σοβαρά την αυτοκρατορία (Άραβες, Νορμανδοί, Σελτζούκοι).
- Οι Σελτζούκοι και η σταδιακή κατάκτηση της Μ. Ασίας. (Μαντζικέρτ 1071)
- Προβλήματα στο εσωτερικό: Καταπίεση μέσων και χαμηλών στρωμάτων. Ανάπτυξη μισθοφορικού στρατού.
- Αυλικές ραδιουργίες: Η Ζωή και οι μνηστήρες της. Λαϊκή εξέγερση, προδοσίες και ανικανότητα.
- Εξελίξεις στη σχέση των Εκκλησιών: Το Σχίσμα του 1054.

Ο ΜΙΧΑΗΛ ΨΕΛΛΟΣ

-Από αυτοκρατορικός γραμματέας στην αυλή του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου (δεκαετία 1042-1055).

-*Υπατος τῶν φιλοσόφων* στη «Σχολή τῶν Μαγγάνων»

(δεκαετία του 1040).

-Στον Όλυμπο της Βιθυνίας ως μοναχός τη δεκαετία του 1050.

-Σημαντικό πρόσωπο στην αυλή από το 1055 έως το 1078.

-Ο σημαντικότερος συγγραφέας του 11ου αι. και ένας από τους σπουδαιότερους όλης της βυζαντινής γραμματείας: Πολυμαθής, πολυγραφότατος, καινοτόμος, εγωκεντρικός, καυστικός.

Ο «ΜΑΚΡ΄ΥΣ» 12ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ: 1081-1204

Αλέξιος Κομνηνός
(1081-1118)

Ιωάννης Κομνηνός
(1118-1143)

Μανουήλ Κομνηνός
(1143-1180)

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΟΝ 12Ο ΑΙΩΝΑ

- Στρατιωτικός χαρακτήρας Κομνηνών** (Σταυροφορίες, εξωτερικοί εχθροί).
- Ενδυνάμωση Ορθοδοξίας** για να επιτευχθεί η εσωτερική συνοχή. Δυναμική πάταξη αιρέσεων.
- Επιγαμίες** για επέκταση οικογένειας με παράλληλη σύσφιγξη δεσμών.
- Μικρή ελίτ αστικής αριστοκρατίας** κοντά στον αυτοκράτορα. Σημασία Κωνσταντινούπολης
- Επαγγελματίες λογοτέχνες** που επιδιώκουν την προστασία της αυτοκρατορικής οικογένειας και των αριστοκρατών (σχέση οικονομικής και ηθικής εξάρτησης).

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΉ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΚΟΜΝΗΝΩΝ

- Βυζαντινός «ουμανισμός» / ανθρωπισμός: Προοδευτική πορεία από το 1000 και εξής.
- Η περίπτωση του Μιχαήλ Ψελλού πρόδρομη πολλών μεταγενέστερων εξελίξεων.
- Το «Εγώ» του συγγραφέα, η ενασχόληση με τον άνθρωπο, το σώμα, την ψυχολογία και την καθημερινότητά του.
- Ανάπτυξη αριστοτελισμού και Ιατρικής.
- Μια πιο δημιουργική σχέση με τα αρχαία κείμενα (ενεργητική μίμηση, σχολιασμός, στροφή στην τραγωδία, την κωμωδία και τη σάτιρα). **Προσοχή:** Η σχέση με την αρχαία γραμματεία δεν διασαλεύθηκε **ποτέ**.

120Σ ΑΙΩΝΑΣ

ΕΠΟΧΉ ΖΥΜΨΕΩΝ = ΕΠΟΧΉ ΑΝΤΙΦΨΕΩΝ

- Μεγάλη ποσότητα εγκωμιαστικών / αφιερωτικών έργων.
- Όχι μικρή ποσότητα από σάτιρες και έργα που υπονομεύουν το «καθεστώς».
- Ο ανθρωπισμός δεν σημαίνει την ανατροπή του Ορθόδοξου θρησκευτικού μοντέλου:
  - α) Παράλληλη παραγωγή.
  - β) Περιπτώσεις έντασης.

Ο ΓΛΩΣΣΙΚΌΣ ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΣΜΌΣ: Η ΔΗΜΏΔΗΣ ΠΟΪΗΣΗ

-Σε τι γλώσσα έγραφαν οι Βυζαντινοί λογοτεχνία;

α) Αττική διάλεκτος (πρόζα, ποίηση).

β) Ομηρική διάλεκτος (ποίηση).

γ) Ελληνιστική κοινή (= γλώσσα των ευαγγελίων: πρόζα και ποίηση).

[δ) Δωρική διάλεκτος (ποίηση)]

-12ος αιώνας: Ποίηση στο «δημώδες» (**vernacular**) ιδίωμα = Μικτό ιδίωμα, που έχει ως βάση την καθομιλουμένη, εμπλουτισμένο με πολλά λόγια στοιχεία.

1. Αττικό ιδίωμα

Ἵ κοινὸν αὐτάδελφον Ἰσμῆνης κάρα,

ἄρ' οἷσθ' ὅ τι Ζεὺς τῶν ἀπ' Οἰδίπου κακῶν

ὁποῖον οὐχὶ νῶν ἔτι ζώσαιν τελεῖ; (Σοφ., Ἀντιγόνη, στ. 1-3)

2. Ομηρικό ιδίωμα

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ

πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν. (Ὅμ., Ὀδύσσεια, α 1-2)

3. Ελληνιστική κοινή

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε· πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἶδασι τί ποιοῦσι. Διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἔβαλλον κλῆρον. (Λκ, 23,34)

4. Δωρικό ιδίωμα

Ἄδύ τι τὸ ψιθύρισμα καὶ ἅ πίτυς, αἰπόλε, τήνα,

ἅ ποτὶ ταῖς παγαῖσι, μελίσδεταί, ἀδὺ δὲ καὶ τύ

συρίσδες· μετὰ Πᾶνα τὸ δεύτερον ἄθλον ἀποισῆ. (Θεόκρ., Εἶδ. 1: Θύρσις ἢ ὠδή, στ. 1-3)

-Δημώδης ποίηση του 12ου αιώνα:

- Τέσσερα *Πτωχοπροδρομικά* ποιήματα.
- Δύο παραλλαγές του έπους του *Διγενή Ακρίτη*.
- *Στίχοι* του Μιχαήλ Γλυκά.
- *Αστρολογικό ποίημα* του Ιωάννη Καματηρού.

-Δημώδης μεσαιωνική ποίηση: Βυζαντινή ή πρωτο-νεοελληνική;

1^ο Πτωχοπροδρομικό ποίημα, στ. 27-34

154

ΠΤΩΧΟΠΡΟΔΡΟΜΟΣ

ἀλλὰ φοβοῦμαι, δέσποτα, τοὺς ἰταμωδεστέρους,
μήπως ἐμὲ ἀκούσωσι καὶ ὑπάγουν εἰς τὸ ὄσπίτιν
καὶ νὰ μὲ πιττακώσωσιν ἐκ τῶν ἀπροσδοκῆτων·
30 καὶ κρεῖσσον εἶχον, δέσποτα, τὸ νὰ μὲ θάψουν ζῶντα
καὶ νὰ μὲ βάλουν εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ μὲ περιχώσουν,
παρὰ νὰ μάθῃ τίποτε τῶν ἄρτι γραφομένων.
Φοβοῦμαι γὰρ τὸ στόμαν της, φοβοῦμαι τὴν ὀργὴν της,
τὰς ἀπειλὰς της δέδοικα καὶ τὴν ἀποστροφὴν της.
35 Εἰ δὲ πολλάκις δόξει τὴν καὶ φθάσει ὁ καρκατσὰς της
καὶ ὀρίσει τὰ ψυχάρια της καὶ τὴν προσηγορίαν

ΣΥΝΟΨΗ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ

1. Βοηθήματα για τη μελέτη της βυζαντινής λογοτεχνίας, έντυπα και ψηφιακά.
2. Συντεταγμένες βυζαντινής λογοτεχνίας: *Μίμησις* και Ρητορική.
3. Ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο 11ου και 12ου αιώνα.
4. Η μοναδική περίπτωση του Μιχαήλ Ψελλού.
5. «Ουμανισμός» 12ου αιώνα: Η συνέχεια από το 1000, η δημιουργική σχέση με την αρχαιότητα, το **τραγικό**, το **κωμικό**, η **σάτιρα**, το **καθημερινό**, το **νατουραλιστικό**.
6. Αντιφάσεις του 12ου αιώνα.
7. Η πρώτη δημώδης λογοτεχνία του ελληνικού Μεσαίωνα.

